N. STEINHARDT – PARADOXURILE ESEULUI

N. Steinhardt – The Paradoxes of the Essay

Iulian BOLDEA[1]

Abstract

Nicolae Steinhardt's criticism is full of vitality, with insertions of genuine experiences, a form of criticism in which empathy is the fundamental means of communication/ communion with the literary work. The style of N. Steinhardt's essays is structured from the perspective of a fundamental duality, putting in balance, on one hand, the aspiration for beauty, the cult of the Apollonian forms, the bookish reverie and, on the other, the romantic sensibility, elementality, the Dionysiac ardor to embrace in a vitalist manner both culture and nature. The main asset of N. Steinhardt's essays is, in fact, its element of vulnerability: the pathos, sometimes transformed into rhetorism, leads to a steamed up writing where the performance of the feelings converts the subject in a simple pretext for exalted effusions.

Keywords: N. Steinhardt, paradoxe, essay, sacred, criticism

N. Steinhardt reprezintă, în literatură română contemporană, cazul unui eseist ce a abordat o tematică eterogenă, de la artă, la literatură, religie sau morală. Inteligența şi erudiția par să fie atuurile esențiale ale lui N. Steinhardt, dublate însă de o generozitate care îl împiedica să dea judecăți critice ferme sau prea severe. Nicolae Manolescu observă că Steinhardt a scris "despre literatură, artă, morală, istorie şi religie; despre scriitorii vechi şi noi, români sau străini; era competent în teologie, deşi fără studii speciale, ca şi în teatru şi muzică. Informația lui N. Steinhardt este uriaşă. El pare a şti totul despre toate. O memorie excepțională îi furnizează, în orice clipă, datele necesare şi îi permite să facă orice conexiune doreşte. Aceste calități îşi au reversul într-o anumită nefixare şi, mai ales, într-o generozitate care-l împiedică pe N. Steinhardt să dea judecăți critice în stare a se impune". *Incertitudini literare* (1980), eseul monografic *Geo Bogza* (1982), *Critica la persoana întîi* (1983), *Escale în timp si spațiu* (1987), *Prin alții spre sine* (1988), *Monologul polifonic* (1991), *Dăruind vei dobîndi. Cuvinte de credință* (1992), *Primejdia mărturisirii* (1993) sunt cărți care l-au impus pe N. Steinhardt ca pe unul dintre cei mai înzestrați eseişti ai literaturii române postbelice. Reputația lui N. Steinhardt după 1990 se datorează mai ales *Jurnalului fericirii*, scriere memorialistică şi eseistică derivată din experiența carcerală a autorului. Există, în jurnal, pagini de o rară expresivitate, cum este acest vis, întâmplat în perioada captivității, în care fiorul cvasifantastic se îmbină cu fervoarea trăirii-limită a sacrului: „Şi atunci, în noaptea aceea chiar sunt dăruit cu un vis miraculos, o vedenie. Nu-L văd pe Domnul Hristos întrupat, ci numai o lumină uriaşă - albă şi strălucitoare - şi mă simt nespus de fericit. Lumina mă înconjoară din toate părțile, e o fericire totală, şi înlătură totul; sunt scăldat în lumina orbitoare, plutesc în lumină, sunt în lumină şi exult. Ştiu că va dura veşnic, e un *perpetuum immobile*. *Eu sunt* îmi vorbeşte lumina, dar nu prin cuvinte, prin transmiterea gândului. *Eu sunt:* şi înțeleg prin intelect şi pe calea simțirii- înțeleg că e Domnul şi că sunt

[1] Prof.univ.dr., Universitatea „Petru Maior" din Târgu-Mureş

BDD-A2899 © 2012 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 23:52:20 UTC)

înăuntrul luminii Taborului, că nu numai văd, ci şi vieţuiesc în mijlocul ei.". Despre dialogurile prezente în carte, George Ardeleanu observă că ele sunt „de o diversitate problematica aiuritoare (istorie, religie, filozofie, literatura, viaţa mondena, cum-se-spunecodobatura- în-franceza, gastronomie etc.) creează, la prima vedere, o impresie de haos discursiv, de dezarticulare textuala. În realitate, însa, ele sunt o forma de asumare (creştină, daca vreţi si deopotrivă ludica) a polifoniei existenţiale, a multiplicităţii sau a plurivocităţii umane, a modalităţilor prin care Steinhardt duce până la ultimele consecinţe ceea ce, cu un termen pe care M.Bahtin îl aplica literaturii lui Dostoievski, am putea numi dialogism. În titlul fragmentelor, „Bughi Mambo Rag" rezulta din stenografierea acestor plurivocităţi care trece dincolo de limbaj". Amplitudinea tematică a spiritului critic îl încadrează pe N. Steinhardt în categoria eseiştilor, cu o capacitate sporită de a asimila în pagina proprie idei, teorii, principii şi metode de o mare diversitate, cărora le conferă, însă, acuitatea propriei sale sensibilităţi atente la nou, la inedit. Eseistul apreciază valoarea culturii, în mod paradoxal oarecum, din perspectiva energiilor vitaliste pe care le adăposteşte: „Cultura, când este adevărată şi lipsită de farfastâcuri solemne, este un imn de laudă adus vieţii. Nu este mai puţin caldă, vivace, puternică, decât viaţa însăşi". De altfel, chiar conceptul de „trăirism" este, pentru N. Steinhardt deposedat de orice aură negativă, considerând că „prin trăirism nu s-a înţeles şi nu trebuie să se înţeleagă decât afirmarea indisolubilităţii cuplului viaţă-cultură". Încercând să identifice şi să explice „misterul" operei lui N. Steinhardt, Valeriu Cristea observă că N. Steinhardt „e un anti-purist prin excelenţă. N. Steinhardt practică o critică adevărată fără a se gândi să se oprească, să se limiteze la ea, fără a se lăsa îngrădit, ca un rob, în domeniul strict al acesteia. E un extraordinar critic care refuză (mai exact spus: nu poate) să fie *numai* critic. El este şi un extraordinar moralist, dar şi filosof, jurist, istoric, sfătuitor, îndrumător, aproape predicator, om care vrea să edifice".

Critica pe care o practică N. Steinhardt este ea însăşi una vitalistă, cu inserţii ale trăirii sincere, este o formă de critică în care empatia este modalitatea fundamentală de comunicare/ comuniune cu opera literară. Pe de altă parte, prin actul critic eul contemplator se caută cu fervoare pe sine în oglinda textului, revelându-şi adevăratele impulsuri şi elanuri („această dragoste fierbinte, această atracţie irezistibilă, această nevoie aproape fizică de libertate şi acest sacru dezgust pentru făţărnicie" sau „Neteama, dragostea de libertate, sfruntarea josniciei şi mărunţişurilor pornite să ne destrame sufletul şi să ne transforme în ceea ce Bergson, atât de plastic a definit, realul dedat după mecanic"). Reliefând principalele dominante ale eseistului, Gh. Grigurcu remarcă: „Precum un seismograf, scriitura lui N. Steinhardt divulgă un temperament romantic, curios, trepidant, *viu*, până la grafia însăşi a emoţiei în stare pură. Subiectivitatea e, aşadar, în floare, pe latura ei cea mai vulnerabilă, mai expusă ochiului filistin ori numai frigid, în ciuda normelor propriu-zis critice". Nu de puţine ori, eseistul nu se sfieşte să îşi asume unele rezerve, faţă de *Cel mai iubit dintre pământeni*, de Marin Preda („*Cel mai iubit dintre pământeni* e un act de curaj şi cutezanţă, conţine şi lucruri foarte bune, dar e o lucrare pripită, nefinisată, neunitară. E o confesiune, un pamflet, un protest, un act disperat, însă

BDD-A2899 © 2012 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 23:52:20 UTC)

e o operă literară neterminată"), față de critica lui Adrian Marino („Îmi pare informat, cult, inteligent şi onest; dar nu-i găsesc nimic cu adevărat original şi-l cred lipsit de acel suflu moral - în sens foarte larg - fără de care nu încape critica menită a dăinui") sau față de opera lui Marin Sorescu („E un ironist de mare clasă şi un scriitor adevărat, ironia la el porneşte din cuget şi simțire. Râde şi el ca să nu plângă. Cât priveşte rezistența la timp, acesta-i un mister de nepătruns... Oricum, nu văd impedimente majore. Fireşte că a scris şi banalități, umpluturi, ba şi versuri ori proză de circumstanță...").

Efuziunile mai mult sau mai puțin sentimentale, ca expresie nudă a emoției în fața unei forme artistice abundă în eseurile lui N. Steinhardt („Aşa, emoționat, ahtiat, nesățios, cu sufletul la gură, ce n-am văzut"; „Mi-e drag de tramvaiele acestea harnice şi spilcuite: copilăreşte, nebuneşte, paradisiac"; „Parcă văd Parisul pentru întâia oară. Uimit îmi dau seama că eram de mult îndrăgostit. Îmi vine a mă opri, a săruta zidurile, a dezmierda pietrele pavajului"). Într-un fragment în care e evocat Parisul, tonalitatea capătă un timbru euforic, de extremă autenticitate a scriiturii, prin care e surprinsă dialectica rezumativă a camuflării şi dezvăluirii, a redării sugestive şi a simbolisticii suave a unui spațiu geografic încărcat de conotații culturale şi livreşti incontestabile: „Nu se mai ascunde, nu se mai fereşte; cu mărinimie îmi acordă totul. Se despoaie pentru nevrednicul şi ticălosul de mine, mă fericeşte şi mă înalță dăruindu-mi să desprind cu ochi tâmpi incomparabile privelişti de natură a entuziasma, a răpi, a înnebuni sufletul şi mintea şi inima şi cugetul şi «persoana» şi fantezia şi rărunchii şi toate colțurile şi cotloanele din trupul şi psihia alesului".

Vigoarea vitalistă cu care sunt percepute valorile culturale este, însă, temperată de anumite criterii şi norme etice subiacente, neconvenționale, deloc rigide, care au, la rândul lor, un fundament afectiv riguros determinat. Sinceritatea, de pildă, este limitată de conturul fragil al personalității individuale, de diversitatea afectelor singularizate la nivelul individualității creatoare: „Excesiva pedalare a sincerității, darea cu voracitate pe față a tuturor nevolniciilor şi turpitudinilor personale sau înconjurătoare mi s-a părut o caracteristică puțin îmbietoare a literaturii contemporane". Referindu-se la „şcoala de la Păltiniş" şi la elitismul cultural care se practica acolo şi care condamna la neființă tot ceea ce nu cade sub spectrul filosofiei celei mai elevate, N. Steinhardt e drastic în formulări, chiar dacă acestea camuflează sancțiunea sub faldurile unui stil ceremonios-ecleziastic: „Aşa-i şi la Păltiniş, la 1600 m. altitudine, întocmai ca pe vârfurile crestelor unde se înălțau castelele nobililor cathari convinşi că doar ei – ştiutorii, curățiții – dețin cheile tainelor şi nu-s orbi şi prisoselnici. Iar ceilalți toți, băcanii şi gloatele de nefilosofi care, *mutatis mutandis*, nici măcar *Fenomenologia spiritului* nu o cunosc şi desigur nici pe Kant din scoarță-n scoarță nu l-au citit în ediția (de nădejde) a lui E. Cassirer? *Vor vedea*. Pierduți, fatalmente pierduți, sortiți pieirii şi morții veşnice, iremediabilului întuneric".

Stilul eseurilor lui N. Steinhardt e structurat din perspectiva unei dualități funciare, care pune în cumpănă, pe de o parte, aspirația spre frumos, cultul formelor apolinice, reveria livrescă şi, pe de altă parte, sensibilitatea romantică, elementarismul, avânturile dionisiace spre cuprinderea vitalistă a culturii şi a naturii deopotrivă. Structuraliştii sunt, de pildă, sancționați în cuvinte cu sonuri arhaizante, în tonalități aspre, în care timbrul elegiac

BDD-A2899 © 2012 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 23:52:20 UTC)

şi cel biblic fuzionează („Au înviat Oronte şi Trissotin, mai înfipţi, mai intransigenţi ca altădată! Şi invocând vocabule ştiinţifice de care prietenii şi mentorii femeilor savante, nenorociţii de ei, nu dispuneau. Acum să vezi ţâfnă, zăvorâtă într-un lexic sacrosanct! Şi toţi cei care nu aderă la el sunt deîndată meniţi anatemei, desconsiderării şi prăvălirii într-un secol aşezat sub semnul batjocurii. Să nu gândiţi că vorbesc în deşert".

Pe de altă parte, eseistul îşi exprimă, în termeni fără echivoc, disponibilitatea la nou, la inovaţiile modernităţii, refuzând orice prejudecăţi estetice, ca şi ancorarea în convenţii, în tipare constrângătoare, lipsite de orice valoare epistemologică: „Iaca nu judec să fie aşa. Am adeverit, cred, că îndrăgesc din toată inima literatura şi arta vremii pe care mi-a fost dat a o apuca; nu am prejudecăţi estetice, cu poezia cea mai nouă mă împac de minune, cu pictura, cu muzica aşijderea. Dar de preţiozitate, de savantlâc, de adoptarea obligatorie a unui limbaj ritual (socotit ca singur deţinător al unei exprimări elegante şi cu drept de ieşire în lume) nu mă las impresionat, intimidat, băgat în sperieţi. Vorba ceea, pe unde a strâns necuratul surcele, eu am tăiat lemne şi de orice fel de *newspeak* (a fost o Sorbonă pozitivistă şi sociologică, acum e una fenomenologică şi structuralistă) – oricât de neiertătoare şi dichisită – nu mă tem. Şi nu-s gata să bat metanie la orice altar".

Atuul scriiturii eseistice a lui N. Steinhardt este, în fapt, şi elementul său de vulnerabilitate: patosul, transformat uneori în retorism, conduce la o scriitură inflamată, în care jocul afectelor preface subiectul ce urmează a fi tratat în simplu pretext pentru efuziuni exaltate, precum în fragmentul care urmează, în care eseistul îşi exprimă satisfacţia reeditării operelor lui Mircea Eliade: „Bucuria, desigur, nu a fost numai a mea, ci a tuturor criticilor sau simplilor cititori (mai ales tineri) dornici (ahtiaţi ar fi mai corect) de literatura autentică, de scrieri nefalsificate, nedecolorate, nespălăcite, neîndobitocite, nedezonorate de legea imitaţiei, legea servilităţii, legea conformismului, legea prudentei închideri a ochilor şi grijuliei astupări a urechilor, legea supra conştiinciozităţii în aplicarea unor directive plecate de la organe inferioare, precum şi de alte aprige şi nemuritoare legi şi principii înzestrate cu stăpânire în conurile de umbră prin care – asemenea sistemului solar când străbate spaţii galactice avute în pulbere cosmică – istoria, vai, trece".

E limpede că tentaţia eticismului, a moralizării sfătoase, pe care o întâlnim în nu puţine dintre paginile lui N. Steinhardt se concretizează într-un ton extrem de plastic, ce adună în sine şi imageria apocaliptică, şi recursul la austeritate, şi dinamica unei reflexivităţi ce cultivă cu obstinaţie echilibrul metodologic, punând accentul asupra ideii deontologiei scrisului: „Vai de omul de cultură care nu e întrucâtva şi înţelept – şi cărturar, în sensul dat cuvântului de vechile noastre texte. Deîndată îl pasc monomania şi ticăloasa răceală a scribului şi fariseului! Iar informaţia şi necesitatea nu-s totuna cu libertatea. Sărac de maica ăluia de judecă aşa. Informaţia e auxiliar, unealtă de lucru, slujnică (...). Fiţi deci tare pe avantajoasa poziţie adoptată. Nu vă lăsaţi amăgit şi tulburat de enunţări tăioase. Obrăznicia nu-i recomandabilă în viaţa de toate zilele. Acolo-s bune respectul, cuviinţa, amabilitatea. În domeniul ideilor nu-i tot aşa: aici rostirile şi sloganele găunoase va să fie – cu hotărâre şi necruţare – înfruntate, ba, de este trebuinţă, demascate, despicate, spintecate, ca balaurii: pulverizate. Praful şi cenuşa să se aleagă de ele!". Spiritualizate,

BDD-A2899 © 2012 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 23:52:20 UTC)

eseurile lui N. Steinhardt se impun mereu prin nevoia de a dimensiona exact o calitate, o însuşire umană, un ţel, dar şi prin recursul la spiritul metodic, capabil să disocieze, să impună limite, să sugereze diferenţe („Simpla claritate sprinţară şi trufaşă, îndărătnică, acaparatoare e o utopie, iar întunericul de care pomeneşte Thomas More se poate să fie un ţel ştiinţific, adică o strădanie omenească dură şi modestă în drumul spre adevăr, drum în cursul căruia uşor te poţi rătăci prin desişuri şi te pierde ori de câte ori nu iei aminte la înşelătoarele aparenţe, la curse şi momeli").

Scriitura eseistului nu e deloc ocolită de morbul ironiei, o ironie ceremonioasă şi delicată, întoarsă uneori asupră-şi, sau, alteori, mordantă, casantă, putându-se bănui, sub masca cerebralităţii reticente, incisivitatea („Să fie bucuroşi cei în cauză de binele pe care-l fac, din minunatele cunoştinţe pe care le-au deprins, de talanţii lor puşi la dispoziţie şi nerămaşi strânşi în ştergare, dar să nu le fie străină nici smerenia şi nici compasiunea (o cât mai largă, binevoitoare, mărinimoasă compasiune) pentru mai puţin dăruiţii decât ei, pentru acei care-şi petrec găunoasa lor existenţă întru superficialitate, eseistică, literatură şi alte diverse forme de amăgire"). Textele cu caracter teologic ale lui N. Steinhardt (*Dăruind vei dobândi*, *Cartea împărtăşirii* etc.) se impun printr-o anume austeritate a frazării, prin recursul – cu măsură şi echilibru - la alegorie, simbol şi metaforă în desemnarea unor figuri biblice sau a unor trepte ritualice în devenirea spiritual-religioasă a fiinţei umane.

Raportarea la Iisus Hristos e transcrisă în registrul gravităţii şi al solemnului: „Hristos este întotdeauna paradoxal şi acţionează fără greş în mod neaşteptat. Pascal spune că dacă Dumnezeu există, El nu poate fi decât *straniu*. Fapt este că Hristos în viaţa pământească a acţionat întotdeauna altfel decât ne-am fi aşteptat. Unde noi credeam că nu are ce căuta, acolo se află. Cu cine credeam că n-are să stea de vorbă, cu acela stă. Parcă dinadins, spre a ne scandaliza, a ne trezi din orbire, din obişnuinţă, din tabieturi spirituale, pentru a ne şoca (aşa cum şi *zenul* concepe procedeul *satori* spre trezirea insului din somnolenţă la cunoaşterea adevărului)". Problematica teologică este pentru eseistul N. Steinhardt una fundamentală. Cu precizarea că ea este percepută dintr-o perspectivă cu totul atipică, operele sale cu caracter religios fiind confesiuni de un autentic patos al apropierii de sacralitate. Pentru N. Steinhardt centralitatea este reprezentată de Divin, de transcendent, de spaţiul sacru la care fiinţa umană aderă prin cuminecare. În concepţia lui N. Steinhardt între etic şi estetic relaţia este de consubstanţialitate. În acest fel, denunţarea „pactului cu diavolul" la care s-au dedat unii scriitori ce au slujit regimul comunist are, pentru eseist, calitatea unei detente morale purificatoare, capabilă să ofere un remediu eficient amneziei vinovate de care mai suferă mulţi scriitori de ieri şi de azi.

Bibliografie critică selectivă

1.Ardeleanu, George, *N. Steinhardt şi paradoxurile libertăţii*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009

2. Ardeleanu, George, *Nicolae Steinhardt*. Monografie, Braşov, Editura Aula, 2000

3. Cernat, Paul, *Exemplar, despre Steinhardt*, în *Observator cultural*, nr. 467 / 26 martie 2009

BDD-A2899 © 2012 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 23:52:20 UTC)

4. Ciobotaru, Irina, *Lecţie de „morală" istorică – Despre agonia Europei*, *Verso*, nr. 38 / 1-15 iunie 2008
5. Ciubotaru, Irina, *Nicolae Steinhardt – intelectualul sub povara istoriei*, *Tabor*, nr. 5, august 2008
6. Grigurcu, Gheorghe, *O evocare a lui N. Steinhardt*, *Romania literară*, nr. 12 / 28 martie 2008,
7. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii romane. Cinci secole de literatură*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2008
8. Mureşan, Adrian, *Hristos nu trage cu ochiul. N. Steinhardt & Generaţia '27*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006
9. Pintea, Ioan, *Jurnal discontinuu cu N. Steinhardt*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2007
10. Roatiş, Florin, *Sub semnul lui Alain: N. Steinhardt şi Alexandru Baciu*, în *Observator cultural*, nr. 468 / 2 aprilie 2009
11. Sever, Alexandru, *Epistolă despre convertire*, *Apostrof*, nr. 9, 1997
12. Steinhardt, N., Zaciu, Mircea, Marian Papahagi, Aurel Sasu, coordonare şi revizie ştiinţifică, *Dicţionarul scriitorilor romani*, R-Z, Bucureşti, Editura Albatros, 2002

Acknowledgement: This paper was supported by the National Research Council- CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, title Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948)/Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale si intelectuale a Transilvaniei (1848-1948)/ Cercetarea pentru aceasta lucrare a fost finantata de catre Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice (CNCS), Proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, cu titlul Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948)/Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale si intelectuale a Transilvaniei (1848-1948).

BDD-A2899 © 2012 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 23:52:20 UTC)